

Damir Demonja

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Istarske romaničke jednobrodne crkve s istaknutim apsidama

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 4. 10. 1999.

Sažetak

S pozivom na sustavno istraživanje srednjovjekovne arhitektonske baštine Istarskog poluotoka, analizira se tip jednobrodnih crkava s istaknutim apsidama, za koji ima dvadeset četiri primjera. Kratkim deskripcijama raskrivaju se njihova obilježja, sukladnosti i osobitosti, kontinuitet tradicije i dodir s rječnikom romanike i gotike. Slijedom

morfoloških elemenata, gdje oni postoje, uspostavlja se kronološka pripadnost crkava obrađivane tipske skupine unutar romanike, arhitektonskim i fotografskim priložima dopunjuju se interpretacije, te naglašava njihovo mjesto u okviru romaničke sakralne arhitekture Istre.

Osnovno je obilježje tipske skupine jednobrodnih crkava s istaknutim apsidama malen jednobrodni prostor, kojemu je, u osi s ulazom i izvan linije začelja, konstruirana apside. Ona je jasno definiran arhitektonski element, koji izlazi iz osnovnog četverokutnog tlocrta crkve, uglavnom je uža od širine broda i niža od njegove visine. Tlocrtni oblici tih apside mogu biti različiti. U istarskim primjerima romaničkog razdoblja apside je poglavito polukružnog tlocrta, kako u unutrašnjosti, tako i u vanjštini, dok samo jedan primjer ima apsidu četverokutnog tlocrta u unutrašnjosti i u vanjskom perimetru. Apside su uglavnom presvođene polukulatama, izvana pokrivena škrljama ili crijepom.

Jednobrodne crkve s istaknutim apsidama, kao i one brojnije s upisanim apsidama, nisu bile sistematski obrađivane. Domaći istraživači tek su povremeno pisali o njima. Njihovi su se interesi ograničavali poglavito na nabranje pojedinih crkava te tipske skupine kao tipičnih primjera jednog od načina oblikovanja crkvenog prostora u romanici,¹ svega dvije crkve monografski su obrađene,² dok pokušaja ustroja cjelovitog korpusa spomenika te tipske skupine u Istri nije bilo.³

Crkve s istaknutim apsidama ne pokazuju varijante s obzirom na broj apside. Svi primjeri imaju samo jednu istaknutu apsidu, a njihovi tlocrtni oblici uglavnom su polukružni i tek vrlo rijetko četverokutni. Na istarskom prostoru poznate su dvadeset četiri crkve te tipske skupine. Razmještene su po cijelom poluotoku, no u većem broju, odnosno većom gustoćom, javljaju se u Rovinjskoj, na potezu od Rovinja do Bala. Samo je manji broj dobro sačuvanih crkava koje i danas služe kultu, a ostale su u vrlo lošem stanju i izvan funkcije.

Crkve s jednom istaknutom polukružnom apsidom

Najvažnija crkva s jednom istaknutom polukružnom apsidom u romaničkom razdoblju na istarskom je prostoru crkva **Sv. Mihovila** benediktinskog samostana u **Kloštru** nad **Lišom**. Za samostan i crkvu postoje brojni podaci, inače rijetki za istarsku srednjovjekovnu arhitektonsku baštinu, koji omogućavaju praćenje slijeda njihova osnivanja i gradnje.

Crkva Sv. Mihovila pravokutna je tlocrta, jednobrodna, naglašene vertikale i s jednom istaknutom polukružnom apsidom presvođenom polukupolom. Sjeverni zid crkve Sv. Mihovila podignut je nad južnim zidom manje crkve Sv. Marije, koja se datira u razdoblje VII.–VIII. stoljeća, a u ranoj romanici izveden je bočni prolaz s izlazom kroz stariji objekt. Pozornost treba obratiti na prostranu i visoku lađu, plitko udubljenje trijumfalnog luka što leži na visoko smještenim impostima naglašeno istaknute profilacije, tranzene tri prozora na južnom zidu s jednostavnim pleternim motivima i freske fragmentarno sačuvane u apside i na zidu trijumfalnog luka datirane u XI. stoljeće.

Crkva Sv. Mihovila bila je predmetom proučavanja domaćih stručnjaka. A. Deanović ju je monografski obradila davši osvrt na dokumente iz kojih se поближе saznaje o gradnji i graditeljima opatije Sv. Mihovila.⁴ A. Mohorović je vrlo temeljito istražio kako cijeli kompleks benediktinskog samostana, tako i dvije sakralne građevine u njegovu sastavu.⁵ Kod crkva je razlučio tri osnovna sloja gradnje. Treći veže za podizanje crkve Sv. Mihovila, čiji je sjeverni zid konstruktivno vezan za južni zid prije podignute manje crkve. A. Šonje dao je iscrpnu deskripciju sakralnih građevina samostanskog

Crkva Sv. Mihovila u Kloštru nad Limom, apside (foto: D. Demonja)
Church of St. Michael in Kloštar nad Limom, apse (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Mihovila u Kloštru nad Limom, detalj freske u apside (foto: Uprava za zaštitu spomeničke baštine, Konzervatorski odjel Rijeka)
Church of St. Michael in Kloštar nad Limom, detail of the apse fresco (photo from the Department for the Protection of the Cultural Heritage, Rijeka)

kompleksa Sv. Mihovila i nalaza skulptura otkrivenih za vrijeme posljednjih restauracija.⁶ Značajan je i prilog D. Klenu, koji je uvjerljivom dokumentacijom dokazao da je *Darovnica grofice Acziche* iz 1040. godine, iz koje se поближе saznaje o gradnji i graditeljima opatije Sv. Mihovila, krivotvorina.⁷

Posljednji je samostansku cjelinu Sv. Mihovila istraživao I. Fisković.⁸ On je potanko analizirao dvije tamošnje crkvene gradnje, iznio razloge razlikovanja triju njihovih faza, te je naglasio važnost ciklusa fresaka u trećoj, ranoromaničkoj, sinteznoj fazi. Fisković je dao nove podatke o konstrukciji sjevernog zida crkve Sv. Mihovila i o načinu izvedbe konstrukcije svoda starije crkve Sv. Marije, kojoj je sukladne primjere, s obzirom na konstrukciju svoda, pronašao u drugim spomenicima jadranskog podneblja. Time su promijenjene uvriježene interpretacije stilskih obilježja i slojeva arhitekture i izdignuta je vrijednosti tog, nažalost zapuštenog spomeničkog sklopa unutar ukupnosti hrvatske baštine.

Osnivanje opatije Sv. Mihovila u Kloštru povezuje se s boravkom Sv. Romualda na Limu, koji je 1002. godine došao u Poreštinu.⁹ Crkvu Sv. Mihovila sagradio je opat Ivan 1040. godine. Tu godinu navodi P. Kandler,¹⁰ a preuzima je i A.

Deanović.¹¹ A. Mohorovičić,¹² pak, kao godinu datacije uzima 1041., prema nekoć postojećem natpisu u apside, koji je zabilježio P. Polesini.¹³

I A. Šonje¹⁴ i A. Mohorovičić¹⁵ s pravom su istakli važnost crkve Sv. Mihovila za srednjovjekovnu sakralnu arhitekturu Istre, ali i gornjojadranskih otoka, smatrajući je uzorom za gradnju jednobrodnih romaničkih crkava s istaknutom polukružnom apsidom.

Crkva Sv. Mihovila u Kloštru nad Limom jedinstveno je arhitektonsko ostvarenje, koje ne slijedi oživljenu tipologiju trobrodne bazilike na istočnojadranskoj obali. Riječ je o jedinstvenom arhitektonskom ostvarenju, u kojem je graditeljima bilo najvažnije postizanje dojma veličine i zadovoljavanje osnovnih obrednih potreba. Ta crkva, dvodijelnog tijela, lađe i apside, predstavlja tlocrtni obrazac koji se slijedi u gradnji, a prati se u brojnim primjerima istarske srednjovjekovne arhitektonske baštine. Vrijednost crkve Sv. Mihovila u Kloštru povećava sigurno datiranje u 1040. godinu, zahvaljujući pisanim dokumentima, inače rijetkim za proučavanje istarske srednjovjekovne spomeničke baštine. Ta crkva, sa samostanom, bila je žarištem vjerskog života, te je važna i kao

Crkva Sv. Ciprijana kod Rovinja, pogled prema apsidi (foto: D. Demonja)

Church of St. Cyprian near Rovinj, view of the apse (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Marije Magdalene u Šorićima, začelje (foto: D. Demonja)

Church of St. Mary Magdalene in Šorići, back (photo: D. Demonja)

nasljeđe kraja u kojem se prepleću dva razvojna pravca istarske srednjovjekovne umjetnosti i povijesti – jednog izrazitih talijanskih obilježja i drugog srednjoeuropskog. Crkva Sv. Mihovila očituje visoku razinu umjetničkih nastojanja ostvarenu u, danas slabo sačuvanim, freskama koje su prekrivale čitav začelni zid, jasnog poretka i podjele na malen broj prizora, otpočetak zamišljenih s crkvom. Stoga toj crkvi, nastaloj u ranoromaničkom vremenu, pripada izuzetno mjesto među arhitektonskim ostvarenjima istarskog srednjovjekovlja.

Kao što sam prije istaknuo, najveći broj crkava s tlocrtnom koncepcijom pravokutnog, jednobrodnog prostora na koji se na začelni zid nadovezuje jedna polukružna apside, volumena istaknutog izvan osnovnog perimetra građevine, nalazi se u Rovinjštini, na potezu od Rovinja do Bala.

Karakterističan je primjer crkva **Sv. Katarine** nadomak **Bala**. Građena je grubim klesancima i ima masivne okvire portala, jedan prozorčić u osi apside, te dva na južnom zidu. U unutrašnjosti, jednostavni imposti naglašavaju prijelaz apsidnog brida u polukružnu liniju trijumfalnog luka. O crkvi nije mnogo pisano,¹⁶ a istraživači koji su je obrađivali složili su se o dataciji u romaničko razdoblje. A Šonje je odredio gradnju crkve Sv. Katarine u XIII. stoljeće s obzirom na način zidanja malim duguljastim blokovima sлагanim u redove,¹⁷ a A. Mohorovićić je datira između XII. i početka XIV. stoljeća.¹⁸

Ruševna crkva **Sv. Mihovila** kod **Bala**, u sklopu istoimenog benediktinskog samostanskog kompleksa, imala je jednu istaknutu polukružnu apsidu. Kako pokazuje tlocrt, prijelaz iz lađe u apsidu bio je naglašen uvučenim profilom pravokutnog presjeka. M. Oreb pretpostavlja da je crkva Sv. Mihovila imala tri apside.¹⁹ Sagledavanjem stanja na terenu nisam uočio tragove više apside, stoga se Orebova pretpostavka mora uzeti s rezervom do novih arheoloških ili drugih istraživanja.

Za benediktinski samostan Sv. Mihovila kod Bala P. Kandler spominje godinu 1178.,²⁰ a istu navodi i I. Ostojić.²¹ Podatak

o stanju sačuvanosti samostana i crkve Sv. Mihovila pronašao sam kod P. Petronija, koji navodi da su u XVII. stoljeću u ruševinama, a takvi su i danas.²² A. Šonje je crkvu Sv. Mihovila iscrpno obradio, predloživši njezinu dataciju u sredinu XI. stoljeća.²³ Pri određivanju datacije Šonje se koristio podacima drugih istraživača, ali ih je zbog neutemeljenosti odbacio.²⁴ Šonjina datacija crkve Sv. Mihovila kod Bala u sredinu XI. stoljeća prihvatljiva je uzme li se u obzir da se sličan način zidanja priklesanim lomljencima različitih oblika sлагanim u približno jednake redove, slično rješenje istaknute polukružne apside s karakterističnim profilom uglova na prijelazu u lađu, te ista stilska i konstruktivna obilježja uočavaju kod crkve Sv. Mihovila benediktinskog samostana u Kloštru nad Limom, pouzdano datirane u drugu četvrtinu XI. stoljeća.²⁵

Premda u ruševinama i obrasla vegetacijom, crkva **Sv. Bartolomeja** kod **Rovinja** pokazuje tlocrtni raspored uobičajen za obrađivanu tipsku skupinu. Riječ je o jednobrodnoj crkvi koja je imala jednu istaknutu, nešto širu apsidu, s polukružnim prozorom u osi. Apsida je sačuvana do visine prijelaza u konhu. S obzirom na stanje u kojem se nalazi, kao i na nepostojanje morfoloških elemenata, crkva Sv. Bartolomeja ne može se precizno datirati unutar romaničkog razdoblja. Istraživači su tu crkvu samo spominjali,²⁶ a više joj je pozornosti posvetio G. Radossi.²⁷

Ruševna je i crkva **Sv. Ciprijana** kod **Rovinja**. I u ovom primjeru apside se nadovezuje na vanjštinu začelnog zida svojim polukružnim tlocrtnim zaobljenjem. U unutrašnjosti, njezin trijumfalni luk je naglašen izbacivanjem u prostor lađe. Apsida nema prozorskih otvora i svedena je polukalotom. Crkva Sv. Ciprijana ne može se precizno datirati u romaničkom razdoblju zbog nepostojanja morfoloških elemenata za potkrjepljenje datacije. Pozornost crkvi Sv. Ciprijana fragmentarno su obratili A. Šonje²⁸ i A. Mohorovićić,²⁹ a nešto temeljitije G. Radossi.³⁰

Crkva **Sv. Marije Magdalene** nalazi se u selu **Šorići**, u Rovinjštini. Jednostavna je pravokutnog tlocrta s jednom

Crkva Sv. Kristofora kod Rovinja, zapadna i sjeverna fasada (foto: D. Demonja)

Church of St. Christopher near Rovinj, west and north facade (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Kristofora kod Rovinja, dio sjeverne fasade (foto: D. Demonja)

Church of St. Christopher near Rovinj, part of the north facade (photo: D. Demonja)

istaknutom polukružnom apsidom. Trijumfalni luk apside na prijelazu u polukrug plastički je naglašen s dva grubo profilirana imposta. Prozorčići, jedan u osi apside i dva na južnom zidu lađe, stranica iskošenih prema van, obrubljeni su jednostavno obrađenim okvirima od kamena. U unutrašnjosti, na istočnom dijelu sjevernog i južnog zida, na trijumfalnom luku i u apsidnoj niši sačuvani su ostaci fresaka koje pripadaju razdoblju XIV. stoljeća.³¹ Što se tiče datacije crkve, način zidanja malim duguljastim kamenjem nizanim u redove i konstrukcija prozora naveli su A. Šonju da vrijeme izgradnje Sv. Marije Magdalene odredi u XII. stoljeće.³²

Crkva **Sv. Nikole (San Nicolo' di Cerisiol)** kod **Rovinja** ponavlja tlocrt tipičan za obrađivanu tipsku skupinu. I njezina je jednobrodna lađa na začelju završena jednom istaknutom polukružnom apsidom, prekrivenom polukalotom, nižom od visine lađe i neznatno užom od njezina raspona. Trijumfalni luk apside jednostavno je profiliran i leži na dva imposta. U osi apside nalazio se polukružni prozor, danas vidljiv samo iz unutrašnjosti jer je vanjština prekrivena recentnim slojem žbuke. Crkvu Sv. Nikole obradili su A. Šonje³³ i G. Radossi.³⁴ Šonje je, zbog sličnih konstruktivnih obilježja, uspoređuje s crkvom Sv. Marije Magdalene kod Šorića, pretpostavljajući istu dataciju, dakle u XII. stoljeće.³⁵ Stare fotografije pokazuju tehniku zidanja crkve Sv. Nikole klesancima slaganim u pojasove različite visine i prozorčić u osi apside. Recentnom intervencijom izvršene su preinake i crkva je ožbukana. I gradnja crkve Sv. Nikole, s obzirom na nepostojanje elemenata za dataciju, ne može se precizno odrediti unutar romaničkog vremena.

Crkva **Sv. Brigitte** kod **Rovinja**, u ostacima, godinama nije služila kultu, već kao skladište. No njezin tlocrt je moguće pročitati: jednostavan pravokutnik s jednom istaknutom polukružnom apsidom. Ostaci zidova pokazuju tehniku gradnje lomljenjima slaganim u nejednake pojasove, ali to nije dovoljan element za preciznu dataciju. No, tlocrtni oblik

crkve i tehnika zidanja lomljenjima upućuju na njezino vjerojatno romaničko podrijetlo. Crkva Sv. Brigitte je pregrađena 1852. godine.³⁶ Pomno su je proučavali A. Šonje³⁷ i G. Radossi,³⁸ ne upuštajući se u određenje njezine precizne datacije.

Niz jednobrodnih crkava s istaknutom polukružnom apsidom na području Rovinjštine završavam crkvom **Sv. Kristofora** kod **Rovinja**. Njezin je tlocrt uobičajen za tu tipsku skupinu: izdužena pravokutna lađa na koju se nadovezuje istaknuta polukružna apsida, širinom nešto uža od lađe. Bočni su zidovi razvedeni s po šest plitkih, lučno završenih niša i na svakom se nalaze po tri polukružna prozora. Plastički je bogatije razvedeno pročelje, na kojem se odmah iznad vrata nalazi širok i nizak luk, a nad njim širi luk s dvostrukim polukružnim svršetkom i konzolom u obliku plastički modelirane ljudske glave.³⁹

U literaturi je crkva Sv. Kristofora slabo spominjana. G. Caprin je smatra romaničkom građevinom iz XI. stoljeća.⁴⁰ Tu su dataciju preuzeli i drugi istraživači.⁴¹ O crkvi je iscrpnije pisao G. Radossi.⁴² Šonje je, pak, spekulirao o podrijetlu lezene s visećim lukovima koje se javljaju na pročelju crkve. On te lezene smatra pučkom invencijom, te da su nastale pod utjecajem sličnih konstruktivno-ukrasnih elemenata zidova Eufrazijeve bazilike u Poreču, a posredstvom crkve Sv. Cecilije, također u Rovinjštini, koju je datirao u X. stoljeće.⁴³ Premda je crkva Sv. Cecilije po načinu raščlanjivanja vanjskih bočnih zidova slična crkvi Sv. Kristofora, njezine su lezene ipak jednostavnije. Naime, viseći lukovi na pročelju crkve Sv. Kristofora, čiji srednji krak leži na konzolici u obliku ljudske glave, slični su konzolicama visećih lukova na romaničkoj arhitekturi u gornjoj Italiji,⁴⁴ a na crkvi Sv. Cecilije viseći lukovi nemaju konzolice. Lezene spojene lukovima, kakve se nalaze na crkvi Sv. Kristofora, iznimno su rijetke u srednjovjekovnoj, poglavito romaničkoj arhitekturi u Istri.⁴⁵ Smatram da su te lezene nastale pod utjecajem arhitektu-

Crkva Sv. Kristofora kod Rovinja, istočna i sjeverna fasada (foto: D. Demonja)

Church of St. Christopher near Rovinj, east and north facade (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Ilije kod Dvigrada, apside (foto: Uprava za zaštitu spomeničke baštine, Konzervatorski odjel Rijeka)
Church of St. Elias near Dvigrad, apse (photo from the Department for the Protection of Cultural Heritage Rijeka)

re koja je upotrebljavala iste takve elemente raščlanjivanja zidnih ploha, a kojom je osobito bogata Lombardija, kao i južnotalijanska obala. Napoljetku, I. Fisković je analitičkom deskripcijom crkve Sv. Kristofora u Rovinjštini pokazao da ona odražava kontinuitet kasnoantičke tradicije i dodir s ranoromaničkim rječnikom internacionalnog izraza.⁴⁶ Tu crkvu Fisković datira u sredinu XI. stoljeća zbog razvijenijeg plastičkog rješenja njezina zidnog omotača i uvođenja figurativnih elemenata na pročelje.⁴⁷

Crkva Sv. Kristofora u Rovinjštini vrlo je osobito arhitektonsko ostvarenje iz XI. stoljeća, koje krase ranoromanička vršna. Ona se prepoznaje u arhitektonskim sastavcima crkve – simetrično razmještenim nišama pobočnih zidova, sukladnih pročelnima koje su skladno uklopljene s obzirom na njegove proporcije, te u pročelju nekada skromnog skulpturalnog ukrasa. Svi oni zajedno potvrđuju zreliji stupnja stilskog razvoja. Crkva Sv. Kristofora svojim oblikovnim jezikom i estetskim sustavom potvrđuje povijesnu bit Istarskog prostora i njegovo određenje periferijskom sredinom u kojoj su se stari uzori prerađivali i spajali s oblicima suvremenih umjetničkih tokova.⁴⁸

Kod **Vodnjana** nalaze se dvije crkvice, Sv. Franje i Sv. Margarete, koje se uvrštavaju u tipsku skupinu s jednom istaknutom apsidom. Crkva **Sv. Franje** tlocrtno je pravokutna i iz začelnog zida ima istaknutu jednu široku polukružnu apsidu. Njezin polukružni luk leži na plitkim kamenim impostima. U apside su sačuvani ostaci fresaka, koje se datiraju na kraj XV. stoljeća.⁴⁹ Dakle, crkva Sv. Franje sagrađena je prije svršetka XV. stoljeća jer sačuvane freske određuju gornju vremensku granicu njezine izgradnje, ali zbog nepostojanja drugih oslonaca nije ju moguće precizno datirati. Crkva Sv. Franje nedovoljno je obrađivana u literaturi. Njezina arhitektura je slabo spominjana,⁵⁰ dok je veća pozornost obraćena freskama.⁵¹

U blizini crkve Sv. Franje je crkva **Sv. Margarete**. Tlocrt joj je jednostavan, razmjerno širok pravokutnik, na koji se na

istočnoj strani nadovezuje istaknuta polukružna apside. U apsidnoj niši sačuvani su tragovi fresaka koje se datiraju u prvu polovicu XIV. stoljeća.⁵² Način gradnje grubim i nejednako obrađenim kamenovima ne može biti pouzdan oslonac za preciznu dataciju. Kako se freske datiraju u prvu polovicu XIV. stoljeća i označavaju gornju vremensku granicu izgradnje, može se prihvatiti, uzevši u obzir i tehniku zidanja, pripadnost crkve Sv. Margarete romanici. Ta je crkva poznata u znanosti, ali nedovoljno. A. Mohorović je spominje kao jednu od predstavnika »...osnovnog tipa romaničke sakralne arhitekture koji se izgrađuje u toku 12., 13. i početku 14. stoljeća...«.⁵³ B. Marušić donosi šture podatke o crkvi, uobičajeno za enciklopedijska izdanja,⁵⁴ dok B. Fučić obrađuje njezine freske,⁵⁵ koje je detaljnije proučila, zajedno s arhitekturom, i I. Perčić-Čalogović.⁵⁶

Poseban primjer, u okviru tipske skupine crkava s jednom istaknutom polukružnom apsidom, predstavlja crkva Sv. Ilije, smještena na uzvisini s istočne strane Dvigrada.⁵⁷ Omanja je, zidana klesancima slaganim u pojasove različitih visina i neožbukana. Perimetralni uzdužni zidovi su bez otvora, dok je iz začelja istaknuta mala i niska apside, bez prozora, čija je polukalota prekrivena škriljom. Na arhitravu portala uklesana je 1442. godina kada je izvršena gotička pregradnja. Ona se prepoznaje u strukturi zida pročelja, izgrađenog nepravilnim i nejednakim slojevima manjih kamenova, otvoru-prozoru u obliku grčkog križa, također na pročelju, i profiliranim konzolama pročelja i začelja koje pridržavaju strehu krova. Apsida je ostala nepromijenjena, o čemu svjedoči njezina struktura. Unutrašnjost crkve Sv. Ilije zasvođena je šiljasto-bačvastim svodom konstruiranim na polustupovima koji su povezani lukovima. Polustupovi, u funkciji nosivog elementa, priljubljeni uz uzdužne zidove, tvore niše koje oživljuju unutrašnjost, vizualno je proširujući.

U primjeru crkve **Sv. Ilije** kod **Dvigrada** riječ je o sakralnoj građevini pravokutna tlocrta s jednom istaknutom polu-

kružnom apsidom, i u unutrašnjosti konstrukcijom šiljastobačvastog svoda s pilastrima i poprečnim lukovima koji ga nose. Sudeći po načinu zidanja, crkva je sagrađena početkom XIV. stoljeća i svod je rezultat izvorne zamisli. Njezina unutrašnjost vrlo je slična onoj crkve Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina.⁵⁸

Slično riješenu unutrašnjost poput crkve Sv. Ilije kod Dvigrada imaju i neke crkve sagrađene na Istarskom prostoru u gotičkom razdoblju, na što je, među prvima, upozorio A. Mohorović.⁵⁹

Crkva **Sv. Križa** u **Butonigi** uobičajena je tlocrta za ovu tipsku skupinu: jednobrodna s istaknutom polukružnom apsidom. Ostaci fresaka u apsidi i na uzdužnim zidovima datiraju se u drugu polovicu XIV. stoljeća.⁶⁰ Način zidanja pločastim kamenjem, portal srpolika oblika, kojemu srodan primjer nalazim u crkvi Sv. Sofije u Dvigradu iz polovice XIII. stoljeća,⁶¹ i naglašena vertikalna pročelja upućivali bi na dataciju crkve Sv. Križa na kraj XIII. ili početak XIV. stoljeća. Što se tiče datacije, A. Šonje je pretpostavio polovicu XIV. stoljeća zbog vertikalne pročelja s visokim zvonikom na preslicu, što smatra obilježjem romaničko-gotičkih crkava prijelaznog razdoblja.⁶² Crkvu Sv. Križa obrađivali su domaći istraživači. A. Šonje je proučavao njezinu arhitekturu i faze pregradnje,⁶³ a freske su bile predmetom zanimanja B. Fučića⁶⁴ i I. Perčić-Čalogović.⁶⁵

Crkva **Sv. Jurja** nalazi se u **Krajnici** kod **Labina**. To je mala, jednostavna, pravokutna građevina, na istočnoj strani završena jednom niskom polukružnom apsidom bez prozora. Građena je lomljencima slaganim u nejednako široke pojaseve. Unutrašnjost crkve podijeljena je na dva prostorna dijela, prostor za vjernike i prostor za vršenje obreda. Što se tiče apsida, njezina krivulja počinje na priznatičnim impostima. Na površini apsida i trijumfalnom luku sačuvani su ostaci fresaka, koji se datiraju u XV. stoljeće. Sukladan način razdiobe lađe nalazim u crkvama Sv. Plora u Kranjcima⁶⁶ i Sv. Marije »della Concetta« u Galizani.⁶⁷ U domaćoj literaturi crkva Sv. Jurja slabo je zastupljena. Arhitekturu i freske obradio je B. Fučić,⁶⁸ a freske je detaljnije proučila i I. Perčić-Čalogović.⁶⁹

Crkva **Sv. Trojice** u **Lovranu** pravokutna je tlocrta s jednom istaknutom polukružnom apsidom, na kojoj se nalazi polukružni prozorčić, asimetrično smješten na sjevernoj strani. Građena je pravilnim kamenim blokovima. Ostaci fresaka u apsidi i na trijumfalnom luku datiraju se u XV. stoljeće.⁷⁰ Crkva Sv. Trojice u Lovranu nedovoljno je obrađivana u domaćoj literaturi.⁷¹ I. Perčić-Čalogović crkvu je temeljito proučila i predložila dataciju u XIII. stoljeće,⁷² koju prihvaćam jer je rezultat temeljitih istraživanja. Konzervatorski radovi vršeni početkom pedesetih godina potvrdili su da je crkva Sv. Trojice tijekom vremena nekoliko puta pregrađivana,⁷³ a iz gotičkog su razdoblja šiljasti trijumfalni luk i prozorčić na apsidi.

Crkva **Sv. Martina** u **Midnjanu** tlocrtno je pravokutna s jednom izbačenom polukružnom, dubokom apsidom u osi koje se nalazi polukružni prozorčić. Trijumfalni luk apsida potkovasta je oblika, a njegovi krajevi leže na zidnim izbočinama. Crkva se prvi put spominje 1211. godine.⁷⁴ Kod P. Kandlera sam pronašao podatak da se u listini kojom je papa Aleksandar

III. godine 1178. porečkom biskupu potvrdio dobra spominje jedna crkva u Midnjanu.⁷⁵ Od domaćih istraživača crkve Sv. Martina obradili su B. Marušić i A. Šonje. B. Marušić izvršio je detaljna arheološka istraživanja, kojima je dokazano da se srednjovjekovna, romanička crkva Sv. Martina nalazi na temeljima starije crkve, možda ranokršćanske ili ranosrednjovjekovne.⁷⁶ Da je zaista na tom mjestu postojala starija crkva, dokaz su, osim nalaza poda, dio stilobata pregrade i ukrašeni dovratnici od vapnenca, upotrijebljeni i u novijoj građevini, te dio pilastra od vapnenca s pleternim ukrasom, koji je kao spolija ugrađen u zvonik iznad zabata pročelja.⁷⁷ Marušić datira crkvu Sv. Martina u Midnjanu u širi vremenski raspon romaničkog razdoblja. A. Šonje je, pak, uz proučavanje same arhitekture crkvice više pozornosti posvetio obradi ulomaka njezina namještaja.⁷⁸ Na temelju analize ostataka crkvenog namještaja, ali i na temelju nepravilnosti u tlocrtu, gradnje zidova i sploštenog luka apsida, Šonje se nije mogao opredijeliti za preciznu dataciju crkve Sv. Martina, već je pretpostavlja u širokom vremenskom rasponu od VII. do XIII. stoljeća.⁷⁹ Mislim da vrijeme datacije crkve, za sada, treba ostaviti otvorenim i uznastojati na arheološkim istraživanjima, koja će zasigurno dati nove podatke korisne za određenje točnijeg vremena izgradnje crkve Sv. Martina.

Crkva **Sv. Mihovila** u **Pićnu** uobičajena je tlocrta za obrađivanu tipsku skupinu: pravokutna s jednom istaknutom polukružnom apsidom. Pozornost istraživača privukla je sačuvanim freskama na sjevernom i dijelu zapadnog zida.⁸⁰ Te freske datiraju se u raspon od kraja XIV. stoljeća⁸¹ do prve polovice XV. stoljeća.⁸² Tip crkve, nepravilan tlocrt i način zidanja lomljencima govore u prilog određenja crkve Sv. Mihovila kao romaničke, ali navedeni elementi nisu dovoljni za preciznu dataciju.

Premda je tijekom vremena pregrađivana, crkva **Sv. Lucije** u **Selini** u osnovi je zadržala tlocrt iz vremena gradnje, koje pada u srednjovjekovno razdoblje. Riječ je o nepravilnoj pravokutnoj građevini, na istočnoj strani završenoj polukružnom apsidom. Trijumfalni luk apsida jednostavno je profiliran i, kao u većini obrađivanih primjera, leži na dva imposta. On je sukladan trijumfalnom luku u crkvi Sv. Mihovila benediktinskog samostana u Kloštru nad Limom. S obzirom na tu sličnost, kao i onu razvidnu u tehničkom zidanju klesancima, pretpostavljam dataciju crkve Sv. Lucije u drugu polovicu XI. stoljeća, u vrijeme izgradnje crkve Sv. Mihovila benediktinskog samostana u Kloštru nad Limom. O crkvi Sv. Lucije u Selini vrlo se malo pisalo i samo ju je A. Šonje detaljnije obradio.⁸³

Crkva **Sv. Petra** u **Svetom Petru na Krasu (Savudrija)** pripadala je istoimenom benediktinskom samostanu. Premda tijekom vremena pregrađivana i produljivana, danas sačuvana samo do visine krova i izvan funkcije, pokazuje uobičajenu tlocrtnu shemu jednobrodnog, pregradnjama vrlo izduženog pravokutnog prostora s jednom istaknutom polukružnom apsidom na istočnoj strani. Apsida ima jedan prozor smješten u osi. Prijelaz apsida u istočni zid lađe naglašen je profiliranim trijumfalnim lukom, koji leži na plitkim impostima. Način gradnje crkve je različit, što potvrđuje intervencije tijekom vremena, no prevladava upotreba priklesanog kamena vezanog žbukom. S obzirom na način zidanja, naglašenu longitudinalnost, istočni završetak s jednom istaknu-

Crkva Sv. Križa u Butonigi, apside (foto: Uprava za zaštitu spomeničke baštine, Konzervatorski odjel Rijeka)

Church of the Holy Cross in Butoniga, apse (photo from the Department for the Protection of Cultural Heritage Rijeka)

Crkva Sv. Mihovila u Pićnu, pogled na crkvu s jugoistoka (foto: Uprava za zaštitu spomeničke baštine, Konzervatorski odjel Rijeka)

Church of St. Michael in Pićan, view of the church from the southeast (photo from the Department for the Protection of Cultural Heritage Rijeka)

tom polukružnom apsidom i rješenje trijumfalnog luka, čemu sukladnost nalazim u crkvi Sv. Mihovila benediktinskog samostana u Kloštru, pretpostavljam dataciju crkve Sv. Petra u Svetom Petru na Krasu u XI. stoljeće.

Lj. Karaman piše da je B. Fučić u crkvi sela Karšete kraj Materade pronašao dvije skulpture za koje misli da predstavljaju ostatke plastičkih ukrasa koji su pripadali upravo samostanu Sv. Petra na Krasu.⁸⁴ Riječ je o skulpturama dvaju svetaca, Sv. Petra i Sv. Pavla, prikazanih u plosnatom reljefu u strogom frontalnom stavu i s dominantnim linearizmom u modelaciji, karakterističnim za vrijeme rane romanike XI. stoljeća. Ako su te skulpture doista pripadale benediktinskom samostanu Sv. Petra na Krasu, tada bi one usmjerile dataciju crkve u isto razdoblje, dakle u XI. stoljeće. J. Stošić pretpostavlja da je riječ o skulpturama koje su bile sastavni dio propovjedaonice iste crkve, detaljno ih opisavši i davši poredbene primjere kojima je potkrijepio svoju pretpostavku.⁸⁵ I. Ostojić spominje da se u zidovima crkve Sv. Petra nalazilo uzidanih fragmenata pleterne dekoracije, međutim on ih datira u IX.–X. stoljeće i smatra da su ovamo dospjeli kao spolije.⁸⁶

P. Kandler donosi podatak da su Ulrich II., sin markgrofa Vodalrika, i Adelaida, njegova žena, 1102. godine akvilejskoj crkvi, uz druge posjede u Istri, poklonili i selo Sv. Petra sa samostanom Sv. Petra i Sv. Mihovila (*cum monasterio sancti Petri et sancti Michaelis*).⁸⁷ Također, Kandler navodi da je 1125. godine akvilejski patrijarh Gerard darovao mlin kod Buzeta samostanu Sv. Petra Apostola na Krasu (*monasterio sancti Petri Apostoli in Carso*), te je na tome mjestu u Kandlerovu djelu jasnije određen smještaj te arhitektonske cjeline.⁸⁸ Navedene podatke iz Kandlerova djela preuzeli su D. Gruber⁸⁹ i I. Ostojić.⁹⁰ Za isti arhitektonski kompleks benediktinskog samostana Sv. Petra na Krasu u literaturi sam pronašao

i nazive *San Pietro del Carso, il Carso i di Montrino di Buie*.⁹¹

Crkva Sv. Lovre u Valfontani (Savudrija) ima tlocrt koji se sastoji od pravokutne, jednobrodne lađe i niske polukružne apside na začelju. U osi apside nalazi se uski prozorčić. Trijumfalni luk je jednostavno profiliran i jedinstveno se proteže cijelom visinom istočnog zida bez naglašavanja prijelaza u polukrug inpostima ili na drugi način. Rješenje pročelja crkve Sv. Lovre osebujno je i jedinstveno za istarsku srednjovjekovnu sakralnu arhitekturu. Uglovi pročelja su lezenirani, a pod krovnom strehom te lezene završavaju visećim arkadicama. Budući da konstrukcija visećih lukova nije vidljiva jer je crkva recentno ožbukana, ne može se sa sigurnošću tvrditi da su izvorni, odnosno da su nastali istovremeno s gradnjom crkve. Smatram da se arhitektonski motiv visećih arkadica na crkvi Sv. Lovre može povezati sa srodnim primjerima koji se javljaju u sjevernotalijanskoj srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi.⁹² Taj arhitektonski motiv omogućava i precizniju dataciju crkve Sv. Lovre, koju uvrštavam u XII. stoljeće.

Crkva Sv. Lovre u Valfontani se tek uzgred spominje u domaćoj literaturi. Lj. Karaman⁹³ i B. Marušić⁹⁴ navode je samo zbog slijepih arkadica, odnosno slijepih lukova na pročelju.

U tipsku skupinu jednobrodnih crkava s jednom istaknutom apsidom ubraja se i crkva Sv. Marije južno od Žminja. Sama je lađa velik pravokutni prostor s vremenom pregrađivan,⁹⁵ a na nju se nastavlja, u odnosu na dimenzije lađe, minijatura polukružna apside. U literaturi crkvu Sv. Marije spominje tek L. Kirac,⁹⁶ a detaljnije je proučavao njezinu arhitekturu A. Šonje.⁹⁷ Pozornost je, pak, crkva Sv. Marije skrenula svojim zvonikom smještenim pred crkvom slobodno u prostoru, inače rijetkim primjerom slobodnostojećih zvonika – kampanila romaničkog razdoblja u Istri.⁹⁸ Šonje datira crkvu u XII.

Crkva Sv. Lucije u Selini, pogled na crkvu s jugoistoka (foto: D. Demonja)

Church of St. Lucy in Selina, view of the church from the south-east (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Petra u Svetom Petru na Krasu, pogled na crkvu sa sjeveroistoka (foto: D. Demonja)

Church of St. Peter in Sveti Peter na Krasu, view of the church from the northeast (photo: D. Demonja)

stoljeće,⁹⁹ a potkrjepu nalazi u monolitnim okvirima prozorčica u tjemenu apside i biforama na zvoniku uokvirenim profiliranim rubovima karakterističnim za romaničku arhitekturu. Budući da pouzdanijih elemenata za preciznu dataciju crkve Sv. Marije nema, Šonjinu je potrebno uzeti s rezervom.

Naposljetku, spominjem i dvije crkve koje su u ruševinama, no sačuvan je njihov tlocrtni obris, na temelju kojeg ih se može svrstati u obrađivanu tipsku skupinu.

Crkva **Sv. Jeronima u Stanišovima (Staniševićima)** tlocrtno je bila jednostavna, gotovo kvadratna građevina, s jednom istaknutom polukružnom apsidom, danas u temeljima. Premda do krovništva sačuvano pročelje i perimetralni zidovi pokazuju način gradnje klesancima slaganim u pojasove, to je nedovoljno za precizno određenje vremena izgradnje crkve. Stoga je potrebno osloniti se na podatke B. Fučića, koji je crkvu Sv. Jeronima iscrpno obradio, pretpostavivši njezinu izgradnju u širok vremenski raspon romaničkog razdoblja.¹⁰⁰ Osim njega još je samo A. Mohorovićić spomenuo crkvu Sv. Jeronima za potkrjepu svoje tipološke klasifikacije, u kojoj su i crkve s istaknutim apsidama.¹⁰¹

Crkva **Sv. Dorliga u Svetom Lovreču Pazenatičkom** ima do krovništva sačuvan južni perimetralni zid s tri uska prozorčica i apsidu u temeljima. Oni su bili dovoljni za tlocrtnu rekonstrukciju, koja raskriva da je crkva bila pravokutna s jednom istaknutom polukružnom apsidom. Ostaci apside imaju profilirani zid na mjestu prijelaza u lađu. Tlocrt je, također, pokazao naglašenu longitudinalnost crkve, a sačuvan južni perimetralni zid naglašenu vertikalu, što je, zasigurno, pridonosilo monumentalnom dojmu građevine. Način gradnje klesancima slaganim u pojasove nejednake visine, kao i identično riješen prijelaz iz istočnog zida prema apsidi, pružaju mogućnost povezivanja crkve Sv. Dorliga s crkvama Sv. Mihovila benediktinskog samostana u Kloštru nad Limom, Sv. Lucije u Selini i Sv. Petra u Svetom Petru na Krasu.

Te sličnosti usmjeravaju dataciju crkve Sv. Dorliga u drugu polovicu XI. stoljeća, kada se datiraju i spomenute, poredbene crkve.

I o crkvi Sv. Dorliga nije mnogo pisano, a malobrojne podatke o njoj dao je samo A. Šonje datiravši je u drugu polovicu XI. stoljeća.¹⁰²

Crkve s jednom istaknutom četverokutnom apsidom

Već sam naglasio da tipska skupina jednobrodnih crkava s istaknutim apsidama ne pokazuje raznovrsnost varijanti s obzirom na tlocrtnne oblike apside i njihov broj. Tako uz prevladavajuće crkve s apsidama polukružnog tlocrta u unutrašnjosti i vanjštini, na prostoru Istre u razdoblju od XI. do polovice XIV. stoljeća, postoji samo jedan primjer crkve s istaknutom apsidom koja je četverokutna u unutrašnjosti i vanjštini.

Crkva **Sv. Petronile kod Dvigrada** bila je u sastavu istoimene benediktinske opatije. Danas ruševna, ima sačuvane sve zidove u visini od nekoliko metara. Tlocrtni je oblik Sv. Petronile pravokutan s jednom istaknutom četverokutnom apsidom. Kako pokazuju ostaci zidova apside, u njezinoj osi se nalazio prozor, a prijelaz iz lađe u apsidu bio je naglašen jednostavno profiliranim trijumfalnim lukom. Na sjevernom perimetralnom zidu sačuvani su ostaci lezena. Možda bi se te lezene mogle dovesti u vezu s onima na crkvama Sv. Kristofora i Sv. Cecilije u Rovinjštini, koje je tekstovno i arhitektonskim priložima obradio I. Fisković.¹⁰³ Fisković spomenute crkve, s obzirom na raščlanjivanje njihovih vanjskih zidnih površina plitkim lukovima, opravdano smatra mikrogrupom na istarskom prostoru. Bi li se toj grupi mogla pribrojiti i crkva Sv. Petronile kod Dvigrada, s obzirom na sačuvane tragove

Crkva Sv. Petra u Svetom Petru na Krasu, unutrašnjost, pogled na apsidu (foto: D. Demonja)

Church of St. Peter na Krasu, interior, view of the apse (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Marije kod Žminja, pogled na crkvu s jugoistoka (foto: D. Demonja)

Church of St. Mary near Žminj, view of the church from the southeast (photo: D. Demonja)

lezena na sjevernom zidu, teško je reći. Za stvaranje cjelovite slike arhitekture crkve Sv. Petronile nužna su nova sveobuhvatna istraživanja, te bi se tek tada ta crkva mogla dovoditi u vezu s crkvama Sv. Kristofora i Sv. Cecilije u okolici Rovinja.

Crkva Sv. Petronile istoimene benediktinske opatije ne pokazuje stilska obilježja sukladna crkvama benediktinskih samostana romaničkog razdoblja u Istri, među koje se ubrajaju Sv. Mihovil u Kloštru nad Limom, Sv. Mihovil kod Bala i Sv. Petar u Svetom Petru na Krasu. S obzirom na način gradnje klesancima i gotičku profilaciju dovratnika ulaznih vrata, za sada pretpostavljam dataciju crkve Sv. Petronile u XIII. stoljeće.

Samostanski kompleks Sv. Petronile, koji su utemeljili kamaldoljani u X. stoljeću, prvi se put spominje 1178. godine u listini kojom papa Aleksandar III. porečkom biskupu potvrđuje feudalna dobra.¹⁰⁴ Crkvu Sv. Petronile proučavali su A. Mohorovičić i A. Šonje. Mohorovičić je crkvu Sv. Petronile klasificirao u romaničko-gotičku fazu crkvene arhitekture u Istri, s obzirom na tehniku zidanja klesancima i profilaciju doprozornika u osi apsida.¹⁰⁵ On, također, pretpostavlja da je crkva Sv. Petronile bila trobrodna građevina, ali to ničim ne potkrjepljuje. Šonje je, pak, za četverokutnu apsidu crkve Sv. Petronile pokušavao naći poredbene primjere na istom prostoru.¹⁰⁶ Apsidu te crkve Šonje dovodi u vezu s apsidnim korom pravokutna tlocrta gotičkih propovjedničkih crkava, koje se u Istri grade dolaskom franjevaca u drugoj polovici XIII. stoljeća.¹⁰⁷ On smatra, budući da je crkva Sv. Petronile samostanska, da bi njezina apside mogla imati obilježja kora u kojem redovnici obavljaju molitve. No, apside crkve Sv. Petronile mala je za redovnički kor, pa je tu mogućnost Šonje poslije odbacio. Međutim, zamijetivši da su zidovi crkve izrazito debeli, Šonje pretpostavlja postojanje bačvasta svoda kakav se nalazi, primjerice, u apsidi crkve Sv. Petra i Pavla u Trvižu.¹⁰⁸ Premda zanimljive, Šonjine pretpostavke do novih arheoloških istraživanja ostaju otvorene i moraju se

uzimati s rezervom. Šonje i Mohorovičić predlažu, s obzirom na tehniku zidanja plitkim klesanim kamenjem, gotičku profilaciju dovratnika ulaznih vrata i plitke lezene, dataciju crkve Sv. Petronile u XIII. stoljeće.¹⁰⁹

Uz jednobrodne crkve s upisanim apsidama i njihove varijante,¹¹⁰ drugu najzastupljeniju tipsku skupinu romaničke sakralne arhitekture na istarskom prostoru čine crkve s istaknutim apsidama. Ta tipska skupina u tlocrtu je definirana kao mala jednobrodna crkva na čiji se začelni zid nadovezuje polukružna apside. Apsida je shvaćena kao zaseban arhitektonski dio i njezin je volumen vidljivo istaknut izvan pravokutnog perimetra crkve. Tlocrtni oblici apsida su, najčešće, polukružni u unutrašnjosti i vanjštini ili, rijetko, četverokutni u unutrašnjosti i vanjštini. Tipska skupina jednobrodnih crkava s istaknutim apsidama pokazuje, dakle, varijante samo u tlocrtnom obliku apsida, a ne i u njihovu broju. Uvijek se, naime, javlja samo jedna istaknuta apside. Nadalje, tu tipsku skupinu obilježava način gradnje grubim klesancima, masivna konstrukcija kamenih okvira vrata i malih prozora tamo gdje postoje, najčešće u osi apsida ili na južnom zidu, te jednostavni imposti na prijelazu ruba apsidnog zida u polukrug trijumfalnog luka. Upravo u toj tipskoj skupini u najvećoj je mjeri do izražaja došla ideja jedinstvenog, kompaktnog, prizmatičnog prostora lađe jer apside ima obilježja zasebnog arhitektonskog tijela izvan perimetra građevine.

Na tlu Istre brojni su primjeri tipske skupine crkava s istaknutim apsidama. Najvažnija je crkva Sv. Mihovila u Kloštru nad Limom, koja tlocrtno predstavlja uobičajeni obrazac što se slijedi u gradnji, a vrijednost joj povećava sigurno datiranje u 1040. godinu, zahvaljujući pisanim dokumentima,

inače rijetkim za proučavanje istarske srednjovjekovne spomeničke baštine.

Veći broj crkava te tipske skupine rasprostire se u Rovinjštini, na potezu od Rovinja do Bala. Od osam crkava sačuvanih u većoj ili manjoj mjeri na tom prostoru, osebujnošću tretmana zidnog plašta ističe se crkva Sv. Kristofora sjeveroistočno od Rovinja. Pročelje i bočni zidovi te crkve plastički su razvedeni lezenama spojenim lukovima. Može se pretpostaviti da su lezene s lukovima, inače rijetke u istarskoj romaničkoj arhitekturi, nastale pod utjecajem arhitekture koja je upotrebljavala iste takve elemente raščlanjivanja zidnih ploha, možda one iz susjednog talijanskog prostora.

Posebnošću se ističe i crkva Sv. Ilije kod Dvigrada. Njezina je unutrašnjost zasvođena šiljasto-bačvastim svodom konstruiranim preko polustupova, koji su u gornjim dijelovima povezani lukovima. Upotrebom polustupova kao nosivih elemenata, unutrašnjost je razvedena s po tri niše uz svaki uzdužni zid i na taj je način sačuvan dojam prostornosti.

Rješenje pročelja crkve Sv. Lovre u Valfontani (Savudrija), s lezenama na uglovima koje su pod krovnom strehom spojene visećim arkadicama, izdvaja je iz korpusa spomenika ove tipske skupine. S obzirom na pojavu tog arhitektonskog motiva, mogu se pretpostaviti sjevernotalijanski utjecaji.

Crkva Sv. Petronile kod Dvigrada jedini je primjer ove tipske skupine koja ima istaknutu četverokutnu apsidu. Njezini ostaci pokazuju da je sjeverni zid bio raščlanjen lezenama sličnim onima na crkvi Sv. Kristofora u Rovinjštini. No, sudeći po sačuvanim morfološkim elementima, datacija crkve Sv. Petronile kasnija je od Sv. Kristofora.

Ne treba tražiti posebne razloge pojavljivanja tipske skupine jednobrodnih crkava s istaknutim apsidama na istarskom prostoru u romaničkom razdoblju. Ta tipska skupina, naime, uz poneku preinaku u tlocrtu i oblikovanju prostora slijedi tradicije ranokršćanske i ranobizantske crkvene arhitekture, nastavlja se kroz srednjovjekovlje, javlja se u romanici, a traje i kroz ostala razdoblja, što dokazuje niz primjera crkava s jednom istaknutom polukružnom apsidom u razdobljima gotike, renesanse i baroka, pa sve do danas.¹¹¹

Male, jednobrodne crkve s istaknutom polukružnom apsidom u romaničkom razdoblju javljaju se diljem Europe. S motrišta razvoja, manja ili veća, jednostavna pravokutna lađa kao prostor okupljanja vjernika uvijek se ponavlja pri manje zahtjevnoj, odnosno manje ambicioznoj arhitekturi kroz sva povijesna razdoblja. Razumljivo je stoga da se pozornost posvećuje oblikovanju prostora iz kojeg se propovijeda, dakle istaknutoj polukružnoj apsidi. Taj je arhitektonski motiv, polukružni prostor istaknut iz perimetra začelnog zida, iznutra nadsvođen polukupolom, svakako stariji od romanike.

U literaturi o romaničkoj arhitekturi, kako domaćoj, tako i europskoj, netom obrađenom arhitektonskom tipu nije se posvećivala posebna pozornost. On nije obrađivan samostalno, već isključivo u okviru povijesnoumjetničkih pregleda ograničenih zemljopisnih cjelina.¹¹² Razlozi tomu su različiti. Primjerice, u okviru ove tipske skupine ne javljaju se monumentalnije građevine, već one koje se ne izdvajaju iz općerazvojne linije arhitekture jednobrodnih crkava s istaknutim apsidama. Potom, ta je tipska skupina odgovarajuće raspro-

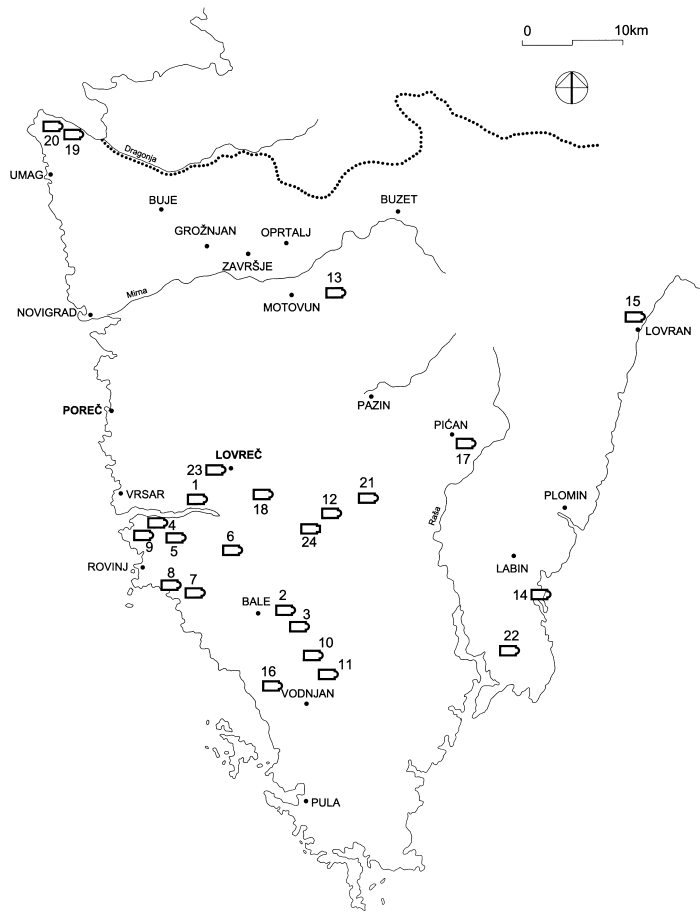
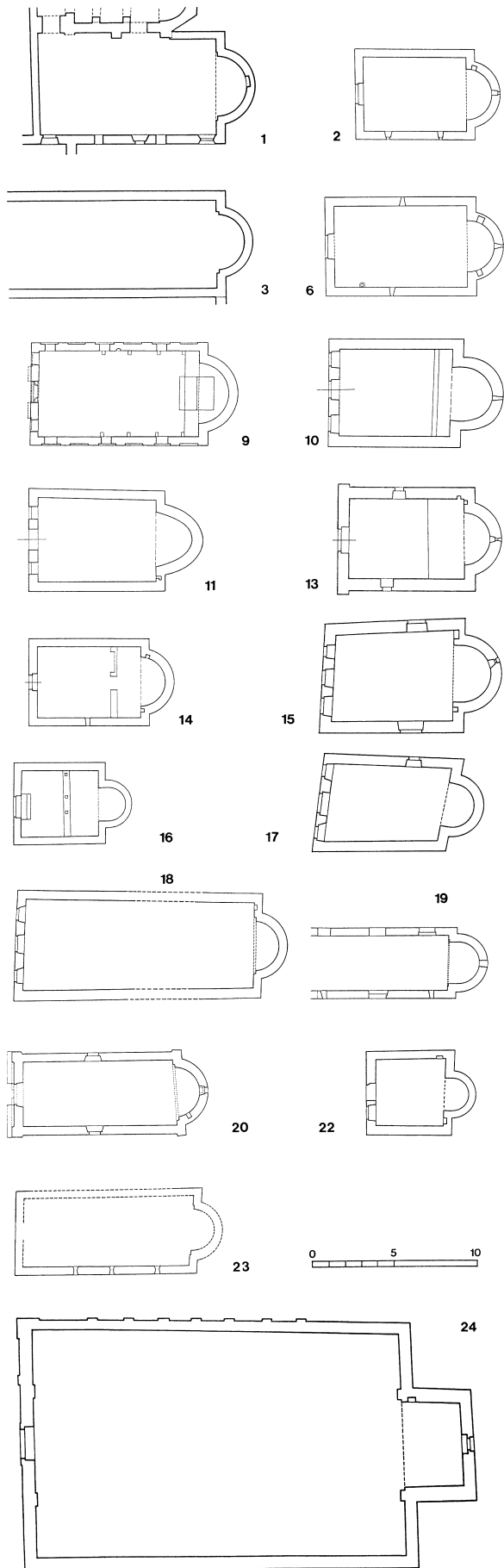
stranjena diljem Europe, a budući da te crkve nisu nositeljice razvoja arhitektonskog oblika i stila, te da po obilježjima ne izlaze iz vremenskih okvira u kojima se grade, nisu pružale dovoljno poticaja za susljedniju obradu. Naime, usredotočenijim proučavanjem primjećuje se da su razlike koje postoje među tim crkvama gotovo nezamjetne, a očituju se tek u proporcijским odnosima, težnji da se uspostavi harmonija visine i dužine građevine, dok je najteži, konstrukcijski zadatak, oblikovanje apsida i njezino nadsvođivanje, već usvojen i kao takav traje bez mijenjanja.

Naposlijetku, najveći problem s kojim se susrećemo kod te tipske skupine jest nemogućnost preciznog datiranja crkava. Godine izgradnje nisu se uklesivale, a stilskih i morfoloških elemenata nema dovoljno da bi pružili dokaze za točnu dataciju. Stoga je u datiranju nužno oslanjanje na rezultate prijašnjih istraživača koji su bili u prilici detaljnije proučiti crkve koje su danas, uglavnom, u lošem stanju i, gdje je to moguće, ispraviti njihove radne hipoteze koje se tiču datacija, rezultatima temeljitijih i sveobuhvatnijih istraživanja. To je i razlog zbog kojeg se primjeri crkava ove tipske skupine svrstavaju u širok vremenski raspon romaničkog razdoblja.

Tabla I: Istarske romaničke jednobrodne crkve s istaknutim apsidama (Ivan Tenšek i Ivana Valjato-Vrus, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb)

Table 1: Istrian Romanesque single-naved churches with protruding apses (Ivan Tenšek and Ivana Valjato-Vrus, Institute of Art History, Zagreb)

1. Crkva Sv. Mihovila u Kloštru nad Limom
2. Crkva Sv. Katarine kod Bala
3. Crkva Sv. Mihovila kod Bala
6. Crkva Sv. Marije Magdalene u Šorićima
9. Crkva Sv. Kristofora kod Rovinja
10. Crkva Sv. Franje kod Vodnjana
11. Crkva Sv. Margarete kod Vodnjana
13. Crkva Sv. Križa u Butonigi
14. Crkva Sv. Jurja u Krajnici kod Labina
15. Crkva Sv. Trojice u Lovranu
16. Crkva Sv. Martina u Midnjaju
17. Crkva Sv. Mihovila u Pićnu
18. Crkva Sv. Lucije u Selini
19. Crkva Sv. Petra u Svetom Petru na Krasu
20. Crkva Sv. Lovre u Valfontani
22. Crkva Sv. Jeronima u Stanišovima (Staniševićima)
23. Crkva Sv. Dorliga u Svetom Lovreću Pazenatičkom
24. Crkva Sv. Petronile kod Dvigrada

Karta I: Rasprostranjenost istarskih jednobrodnih romaničkih crkava s istaknutim apsidama (Ivana Valjato-Vrus, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb)

Map 1: Expansion of Istrian single-apsed Romanesque churches with protruding apses (Ivana Valjato-Vrus, Institute of Art History, Zagreb)

Bilješke

- 1
Lj. Karaman navodi svega nekoliko crkava te tipske skupine, bez deskripcija, u svom tekstu *O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre*. Vidi detaljnije: **Lj. Karaman**, *O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre*, Historijski zbornik, II, br. 1–4, Zagreb 1949., str. 118–119. A. Mohorovičić se cjelovitije bavio tipološkim klasifikacijama crkava na tlu Istre i detaljnije obrađuje primjere crkava s istaknutim apsidama kojima potkrjepljuje predloženu tipologiju. Vidi: **A. Mohorovičić**, *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture Istre i Kvarnera*, Ljetopis JAZU, br. 62, Zagreb 1957., str. 486–536.
- 2
Posebnu pozornost privukla je arhitektura dviju crkava benediktinskog samostana Sv. Mihovila u Kloštru nad Limom, kao i nalazi fresaka u mlađoj crkvi, pa je ta arhitektonska cjelina bila predmetom zasebnih proučavanja. Vidi: **A. Deanović**, *Ranoromaničke freske u opatiji Svetog Mihovila nad Limskom dragom*, Bulletin JAZU, IV, br. 9–10, Zagreb 1956., str. 12–22; **I. Fisković**, *Nova viđenja oko benediktinskog samostana na Limu*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 18, Zagreb 1997., str. 235–251. Monografski je obrađena još samo crkva Sv. Križa u Butonigi. Vidi: **B. Fučić**, *Butoniga*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, VIII, br. 2–3, Zagreb 1960., str. 126–139.
- 3
A. Šonje je jedini istraživač koji je izradio korpus crkava te tipske skupine, ali samo za područje Poreštine. Premda je taj korpus spomenika dragocjen jer je rezultat sustavnijeg istraživanja arhitektonske baštine na Istarskom prostoru, poglavito romaničke, ima nedostataka: ne cjelovit je, nedovoljno iscrpan i prostorno ograničen. Opširnije vidi: **A. Šonje**, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb – Pazin 1982.
- 4
A. Deanović, n. dj., str. 12–22.
- 5
A. Mohorovičić, n. dj., str. 513; Isti, *Sjeverozapadna granica teritorijalne rasprostranjenosti starohrvatske arhitekture*, Peristil, II, Zagreb 1957., str. 91–108.
- 6
A. Šonje, n. dj., str. 96–104.
- 7
D. Klen, *Neke misli i podaci o Sv. Mihovilu nad Limom*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti HAZU, X, br. 3, Zagreb 1963.; Isti, *Fratriza, feud opatije Sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI–XVIII stoljeće)*, Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu, posebno izdanje, br. 2, Rijeka 1969., 15–50.
- 8
I. Fisković, n. dj., str. 235–251.
- 9
O tome govori literatura, a meni je bila dostupna sljedeća: **B. Benussi**, *Nel medio evo. Pagine di storia Istriana. Capitolo IV*, Atti e memorie della società Istriana d'Archeologia e storia patria, XIII, fasc. 1–4, Parenzo – Trieste 1897., str. 642–643; **M. Tamaro**, *Le città e castella d'Istria*, I, Poreč 1893., str. 71; **F. Babudri**, *La badia di S. Michele sottoterra*, Atti e memorie della società Istriana d'Archeologia e storia patria, XX, fasc. 1–4, Parenzo 1904., str. 420–455.
- 10
P. Kandler, *Codex diplomaticus istrianus*, I, Trieste 1864., godina 1040.
- 11
A. Deanović, n. dj., str. 18.
- 12
A. Mohorovičić, *Sjeverozapadna granica teritorijalne rasprostranjenosti starohrvatske arhitekture*, Peristil, II, Zagreb 1957., str. 100.
- 13
Budući da mi nije bio dostupan tekst P. Polesinija u kojem on piše o spomenutom natpisu, preuzimam podatak o stranici u Polesinijevu radu od **A. Deanović**, n. dj., str. 20, bilj. 34.
- 14
A. Šonje, n. dj., str. 114.
- 15
A. Mohorovičić, *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture Istre i Kvarnera*, Ljetopis JAZU, knj. 62, Zagreb 1957., str. 513.
- 16
Od domaćih istraživača samo su A. Šonje i A. Mohorovičić pisali o crkvi Sv. Katarine kod Bala. Vidi: **A. Šonje**, n. dj., str. 163; **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 515.
- 17
A. Šonje, n. dj., str. 163.
- 18
A. Mohorovičić, n. dj., str. 515.
- 19
M. Oreb, *Slava franjevačke Istre*, Zagreb 1962., str. 185.
- 20
P. Kandler piše da se benediktinski samostan Sv. Mihovila kod Bala (*Monasterium S. Michaelis de Valle*) spominje u darovnici pape Aleksandra III. iz 1178. godine. **P. Kandler**, *Notizie storiche di Montona*, Trieste 1875., str. 143.
- 21
I. Ostojić preuzima ovaj podatak od P. Kandra i daje prijepise dvaju dokumenata, jednog iz 1285. i drugog iz 1286. godine, koji su zabilježili najstarije po imenu poznate opate opatije Sv. Mihovila. **I. Ostojić**, *Benediktinci u Hrvatskoj*, III, Split 1965., str. 147.
- 22
P. Petronio, *Memorie sacre e profane dell'Istria*, Trieste 1968., str. 381.
- 23
A. Šonje, n. dj., str. 122–124.
- 24
Primjerice, **A. Šonje**, n. dj., str. 123, navodi podatak koji donosi **B. Schiavuzzi**, *Due Castelli (Notizie storiche)*, Atti e memorie della società Istriana d'Archeologia e storia patria, XXXI, Parenzo – Trieste 1919., str. 98. Naime, Schiavuzzi datira crkvu i samostan Sv. Mihovila kod Bala u razdoblje bizantske vlasti u Istri. Šonje ne prihvaća tu dataciju jer nije utemeljena, ističući potrebu za novim sveobuhvatnim istraživanjima.
- 25
A. Šonje, n. dj., str. 114, upućuje na sličnosti crkve Sv. Mihovila u Kloštru nad Limom s crkvom Sv. Mihovila kod Bala.
- 26
Vidi: **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 515; **B. Marušić**, *Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1947.–1955.*, Starohrvatska prosvjeta, III, br. 6, Zagreb 1958., str. 223; **A. Šonje**, n. dj., str. 163.
- 27
G. Radossi, *Le chiese di Rovigno e del suo territorio*, Atti – Centro di ricerche storiche, Rovigno, X, Rovigno-Trieste 1979.–1980., str. 386.
- 28
A. Šonje, n. dj., str. 163.

- 29
A. Mohorovičić, n. dj., str. 515.
- 30
G. Radossi, n. dj., str. 405.
- 31
I. Perčić-Čalogović, *Zidno slikarstvo Istre*, I-II, Zagreb 1963. (doktorska disertacija u rukopisu), str. 275–277. Freske je obradio i **B. Fučić**, *Hibridno i folklorno u ikonografiji. Zapažanja na spomenicima Istre, otoka Krka i Slovenije*, Zbornik za umjetnostno zgodovino, nova vrsta XIII, Ljubljana 1977., str. 136.
- 32
A. Šonje, n. dj., str. 162.
- 33
Ibidem.
- 34
G. Radossi, n. dj., str. 396.
- 35
A. Šonje, n. dj., str. 162.
- 36
G. Radossi, *I nomi locali del territorio di Rovigno*, Antologia delle opere premiate, II, Trieste – Rovigno 1970., str. 123.
- 37
A. Šonje, n. dj., str. 163–164.
- 38
G. Radossi, *Le chiese di Rovigno e del suo territorio*, Atti – Centro di ricerche storiche, Rovigno, X, Rovigno – Trieste 1979.–1980., str. 400–401.
- 39
U okviru projekta izučavanja istarske srednjovjekovne baštine crkvu je monografski obradio tekstovno i nacrtima I. Fisković. Vidi: **I. Fisković**, *Rovinjske crkvice iz osvita romanike*, Starohrvatska prosvjeta, III, br. 21, Split 1995. (1996.), str. 121–142.
- 40
G. Caprin, *L'Istria nobilissima*, Trieste 1907., str. 79.
- 41
Primjerice, **A. Šonje**, n. dj., str. 119 i **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 515.
- 42
G. Radossi, n. dj., str. 387–388.
- 43
A. Šonje, n. dj., str. 91–92 i 119.
- 44
Vidi, primjerice, **G. Bovini**, *Le chiese di Ravenna*, Novara 1957., str. 46.
- 45
A. Mohorovičić, n. dj., str. 515.
- 46
I. Fisković, n. dj., str. 121–142.
- 47
I. Fisković, n. dj., str. 140.
- 48
Teorijsku razradu pojma periferijske sredine s primjerima dao je Lj. Karaman. Vidi: **Lj. Karaman**, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb 1963.
- 49
I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 282–284.

- 50
Ibidem.; **B. Marušić**, *Vodnjan*. U: Enciklopedija likovnih umjetnosti, 4, Zagreb 1966., str. 544.
- 51
I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 282–284.
- 52
I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 287.
- 53
A. Mohorovičić, n. dj., str. 515.
- 54
B. Marušić, n. dj., str. 543–544.
- 55
B. Fučić, *Istarske freske*, Zagreb 1963., Katalog, str. 5.
- 56
I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 285–288.
- 57
O crkvi Sv. Ilije kod Dvigrada pisali su domaći istraživači: **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 521–522; Isti, *Prikaz specifične interpolacije gotičke konstrukcije svoda u romaničke objekte na području Istre i otoka Cresa*, Ljetopis JAZU, br. 63, Zagreb 1959., str. 509–531; **A. Šonje**, n. dj., str. 191 i **D. Demonja**, *Tradicionalni elementi u kasnosrednjovjekovnoj arhitekturi – nekoliko istarskih primjera*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 21, Zagreb 1997., str. 31–32.
- 58
Detalnije o sukladnostima ove dvije crkve vidi kod: **D. Demonja**, n. dj., str. 29–32.
- 59
Rješenje unutrašnjosti crkve Sv. Ilije kod Dvigrada utjecalo je, primjerice, na izgradnju kasnogotičke crkve Sv. Martina sjeverno od Peroja i crkve Sv. Antuna u Žminju. Na unutrašnjoj strani bočnih zidova crkve Sv. Martina, četverokutne bez apside, izvedene su identične niše kao i u crkvi Sv. Ilije, samo u plitkoj profilaciji jer su izgrađene istovremeno sa zidovima. I bočni zidovi crkve Sv. Antuna, četverokutne s jednom upisanom četverokutnom apsidom, koji nose šiljasto-bačvasti svod, riješeni su s nišama, a takvo je konstruktivno rješenje rezultat izvorne zamisli. Detaljnije vidi: **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 526–527. Vidi i kod: **D. Demonja**, n. dj., str. 32.
- 60
I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 88.
- 61
Recentnu detaljnu obradu crkve Sv. Sofije u Dvigradu vidi kod: **D. Demonja**, *Trobrodne romaničke crkve u sklopu istarske umjetnosti*, Peristol, br. 41, Zagreb 1998., str. 10–12.
- 62
A. Šonje, n. dj., str. 189.
- 63
A. Šonje, n. dj., str. 188–189.
- 64
B. Fučić je višekratno obrađivao ostatke fresaka crkve Sv. Križa u Butonigi. Vidi: **B. Fučić**, *Butoniga*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, VIII, br. 2–3, Zagreb 1960., str. 126–139; Isti, *Istarske freske*, Zagreb 1963., Katalog, str. 9; Isti, *Hibridno i folklorno u ikonografiji. Zapažanja na spomenicima Istre, otoka Krka i Slovenije*, Zbornik za umjetnostno zgodovino, nova vrsta XIII, Ljubljana 1977., str. 136.
- 65
I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 83–89.
- 66
Na identičan način razdiobe lađe u crkvama Sv. Plora u Kranjcima i Sv. Jurja u Krajnici kod Labina prvi je upozorio **B. Fučić**. Detaljnije

vidi: **B. Fučić**, *Izvištaj o putu po Istri 1949. godine*, Ljetopis JAZU, br. 57, Zagreb 1953., str. 110–111 i 119.

67

B. Marušić, *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, *Histria Archaeologica*, V, br. 1–2, Pula 1974., str. 13.

68

B. Fučić, n. dj., str. 118–119.

69

I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 145–147.

70

I. Perčić-Čalogović, *Novi nalaz srednjovjekovnih zidnih slikarija u Istri*, *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih naučnih radnika NRH*, I, br. 5–6, Zagreb 1952., str. 40.

71

Crkvu spominju **Lj. Karaman**, n. dj., str. 118 i **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 515. Detaljnije ju je obradila, poglavito ostatke njezinih fresaka, **I. Perčić-Čalogović**. Vidi: **I. Perčić-Čalogović**, *Konzervatorski zahvati na romaničkoj crkvi Sv. Trojstva u Lovranu*, *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih naučnih radnika NRH*, I, br. 4, Zagreb 1952., str. 5–6.

72

I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 5–6.

73

Ibidem.

74

B. Schiavuzzi, *Atraverso l'agro colonico di Pola*, *Atti e memorie della societa Istriana d'Archeologia e storia patria*, XXIV, Parenzo 1908., str. 102–103: »*Ecclesiam S. Martini juxta Medilanum*«.

75

P. Kandler, n. dj., str. 148.

76

B. Marušić, *Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956–1958.*, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 8-9, Zagreb 1963., str. 246–247.

77

B. Marušić, n. dj., str. 247.

78

A. Šonje, n. dj., str. 116–119.

79

A. Šonje, n. dj., str. 118.

80

Najviše pozornosti crkvi je obratio **B. Fučić**, iscrpno obradivši freske i tek usput spomenuvši njezinu arhitekturu. Vidi: **B. Fučić**, *Istarske freske*, Zagreb 1963., *Katalog*, str. 12; *Isti, Pićan*. U: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb 1964., str. 673; *Isti, Freske u Pićnu (Istra) 15. stoljeće*, *Bulletin razreda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1(49), Zagreb 1980., str. 77–78; *Isti, Glagoljski natpisi*, *Djela JAZU*, br. 57, Zagreb 1982., *Katalog* br. 322, str. 279–280. Freske u crkvi Sv. Mihovila u Pićnu obradila je **I. Perčić-Čalogović**, *Zidno slikarstvo Istre*, Zagreb 1963., str. 222–224.

81

I. Perčić-Čalogović, n. dj., str. 222–224.

82

B. Fučić, *Freske u Pićnu (Istra) 15. stoljeće*, *Bulletin razreda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1(49), Zagreb 1980., str. 84.

83

A. Šonje, n. dj., str. 116.

30

84

Lj. Karaman, n. dj., str. 119–120.

85

Detaljnju razradu problema vezanih za spomenute skulpture, njihove deskripcije i poredbene primjere vidi kod **J. Stošić**, *Kiparska radionica općinske palače u Puli*, »Peristil«, br. 8–9, 1965/1966., str. 32 i dalje.

86

I. Ostojić, n. dj., str. 96.

87

P. Kandler, *Codex diplomaticus istrianus*, Trieste 1864., godina 1102.

88

Ibidem., godina 1125.

89

D. Gruber, *Povijest Istre*, Zagreb 1924., str. 74.

90

I. Ostojić, n. dj., str. 96.

91

C. de Franceschi, *L'Istria. Note storiche*, Parenzo 1879., str. 485.

92

Vidi: **K. J. Conant**, *Carolingian and Romanesque Architecture 800–1200*, *Harnondsworth* 1978., str. 57–60.

93

Lj. Karaman, n. dj., str. 118.

94

B. Marušić, *Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1947–1955.*, *Starohrvatska prosvjeta*, III, br. 6, Zagreb 1958., str. 224.

95

Crkvu je godine 1885. temeljito pregradio žminjski župnik Franjo Orlič, kako piše na natpisu na unutarnjoj strani pročelnog zida: *Popravljen, podignut pod župnikom Franjom Orličem 1883.*

96

Prema *Istarskom razvodu* crkva Sv. Marije nalazi se na tromeđi teritorija Dvigrada, Svetvinčenta i Žininja. Detaljnije vidi: **L. Kirac**, *Crte iz istarske povijesti*, Zagreb 1946., str. 117–122.

97

A. Šonje, n. dj., str. 164.

98

Zvonik je smješten ispred crkve, slobodno u prostoru. Njegov tlocrt je četverokutna oblika. Prizemni dio ima ukošene zidove, tako da nalikuje piramidi kojoj je odstranjen vrh. Od određene visine uspinje se četverokutno tijelo zvonika, koje se blago sužava prema vrhu. Ono je ravno, bez otvora, plastički nerasčlanjeno i ožbukano. Završni kat ima bifore polukružna svršetka, smještene u plitkim polukružnim udubljenjima poput niša. Zvonik završava niskom piramidom. Datira se u XII. stoljeće. Detaljnije o tom zvoniku vidi: **D. Demonja**, *Contributo alla tipologia dei campanilli romanici in Istria*, *Atti – Centro di ricerche storiche*, Rovigno, XXIII, Rovigno – Trieste 1993., str. 313 i *Isti, Prilog tipologiji romaničkih zvonika Istre*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 17/2, Zagreb 1993., str. 23.

99

A. Šonje, n. dj., str. 164.

100

B. Fučić, *Izvištaj o putu po Istri 1949. godine*, Ljetopis JAZU, br. 57, Zagreb 1953., str. 111–112.

101

A. Mohorovičić, n. dj., str. 518.

102

A. Šonje, n. dj., str. 115.

103

I. Fisković, n. dj., str. 121–142.

104

Detaljnije vidi u: I. Ostojić, n. dj., str. 137–139.

105

A. Mohorovičić, n. dj., str. 518.

106

A. Šonje, n. dj., str. 120–122.

107

A. Šonje, n. dj., str. 121.

108

Ibidem.

109

A. Šonje, n. dj., str. 121; A. Mohorovičić, n. dj., str. 518.

110

Jednobrodne crkve s upisanim apsidama i njihove varijante obradio sam u posebnoj studiji. Vidi: **D. Demonja**, *Prilog tipologiji romaničkih crkava u Istri: jednobrodne crkve s upisanim apsidama*, Atti – Centro di ricerche storiche, Rovigno, XXVIII, Trieste – Rovigno 1998., str. 71–150.

111

To se može provjeriti u dostupnim domaćim pregledima istarske arhitektonske baštine. Vidi primjerice: **A. Šonje**, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka 1981.; Isti, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb – Pazin 1982.; **B. Fučić**, n. dj., str. 67–141; **R. Ivancević**, *Gotička sakralna arhitektura Istre*, Zagreb 1964. (doktorska disertacija u rukopisu); **Lj. Karaman**, n. dj., str. 115–130; **B. Marušić**, *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, *Histria Archaeologica*, V, br. 1–2, Pula 1974. i nizu drugih.

112

Vidi primjerice: **T. G. Jackson**, *Dalmatia the Quarnero and Istria with Cetigne*, I–III, Oxford 1887.; **H. E. Kubach**, *Architettura Romanica*, Milano 1972.; **H. Kubach – V. H. Elbern**, *Karolinska i otonska umjetnost*, Novi Sad 1973.; **C. N. Schulz**, *Meaning in Western Architecture*, London 1975. i druge.

Summary

Damir Demonja

Istrian Romanesque Single-Naved Churches with Protruding ApSES

Besides the single-naved churches with built-in apses and their variants, the second most common type group of the Romanesque sacral architecture in Istria are churches with protruding apses. In terms of ground-plan, this type group is defined as a small single-naved church with a semicircular apse extending from its back wall. The apse is taken as a separate architectural unit and its volume is visibly protruding outside the rectangular church perimeter. The apse ground-plan forms are, most often, semicircular inside and outside or, rarely, quadrangular inside and outside. Therefore, the type group of single-naved churches with protruding apses has variants only in the ground-plan form of the apses, and not in their number. In other words, there is always only one protruding apse. Furthermore, this type group is characterized by the construction using roughly-carved stone, massive stone frames for doors and small windows, if there are any, usually in the apse axis or in the south wall, and simple impostes between the edge of the apse wall and the semicircle of the triumphal arch. It is in this type group that the idea of a unique, compact, prismatic nave area is most clearly manifested because the apse functions as a separate architectural body outside of the building's perimeter.

There are numerous examples of the type group with protruding apses in Istria, the most important being the church of St. Michael in Kloštar nad Limom. Its ground-plan represents a common pattern used in the construction, and its value is increased by the fact that it was with certainty dated 1040,

thanks to written documents, which are rare in the study of Istrian medieval monumental heritage.

A number of churches from this type group are found in the Rovinj area, between Rovinj and Bale. Among the eight churches preserved to a lesser or greater extent in this area, the church of St. Christopher northeast of Rovinj is remarkable for its distinctive wall surface. The front and the side walls of this church are plastically modelled by pilaster strips connected by arches. We can assume that the arched pilaster strips, otherwise rare in the Romanesque architecture of Istria, had been made under the influence of architecture that used the same wall-sectioning elements, perhaps the one from the neighbouring area of Italy.

The church of St. Elias near Dvigrad is also remarkable. Its interior is vaulted by a pointed barrel-shaped vault constructed over demi-columns connected by arches in their upper part. By using demi-columns as structural elements, its interior is modelled with three niches along each longitudinal wall, thus preserving the impression of spaciousness.

The way the front of the church of St. Lawrence in Valfontana (Savudrija) was designed, with corner pilaster strips connected by hanging arcades under the roof eaves, sets it apart from the other monuments in this type group. The appearance of this architectural motif indicates north Italian influences.

The church of St. Petronila near Dvigrad is the only example of this type group featuring a protruding quadrangular apse. Its remains indicate that the north wall had been sectioned by pilaster strips similar to those found on the church of St. Christopher in the Rovinj area. But judging by the preserved morphological elements, the church of St. Petronila is of a later date than the one of St. Christopher.

We do not have to look for special reasons for the appearance of this type group in Istria in the Romanesque period. With a few alterations in the ground-plan and design, it follows the

traditions of the early Christian and the early Byzantine church architecture, continues throughout the Middle Ages, appears in the Romanesque period, and goes on through other periods, which is substantiated by a number of churches with one protruding semicircular apse throughout the Gothic, Renaissance and Baroque periods, and even up to today.

Numerous impulses influenced the design and development of single-naved churches with protruding apses on the Istrian peninsula, as the result of the environment in which this architectural form appears, visible in the masonry, the church proportions, the accentuated line between the east wall and the apse, the vaulting, the design of portals, windows and other details.

Finally, the biggest problem encountered with this type group is the impossibility of the churches' precise dating. The year of construction was not inscribed, and there are not enough stylistic and morphological elements to offer proof for accurate dating. Therefore, we must rely on the results of previous researchers who had the opportunity to study in more detail the churches which are now mostly in poor condition, and, where it is possible, to rectify their working hypotheses regarding dating with the results of more thorough and more comprehensive research. This is also why the churches of this type group are classified in the wide time span covering the Romanesque period.